

Филологические науки

УДК.7.08

Е. Қонысбайұлы, Ph.D

Философия институты (Баян-Өлгей, Монголия)

E-mail: edilkhan.khonisbay@yahoo.com

Қазақтың құсбегілік өнерінің ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада көшпелі қазақ елінің құсбегілік өнерінің тарихи қыр-сыры жан-жақты қарастырылған. Тарихи деректерге сүйене отырып, құсбегіліктің түрік халықтарының таным түсінігі, наным-сенімі туралы пікірлер келтіріледі.

Түйін сөздер: құсбегі, құсбегілік, бүркіт.

Кіндік Азиядан бастау алатын көшпенділердің аңшылық кәсібінде қолданылған ең бір ерекше айла тәсілдердің бірі қыран құсты баптап, онымен аң аулайтын ежелгі дәстүрлі аңшылығы. Қазірге дейін мәлім болған тарихи деректерге қарағанда бұл өнердің аса көнеден келе жатқандығын көрсетеді. Монғол елінің Баян-Өлгий аймағының Алтай таулы өлкесінің Ойгор, Шивэйтхайрхан, Арал төбе қатарлы көптеген жерлеріндегі қола, темір дәуіріне жататын жартастарға қашалған суреттерде аң-құс аулауға қатысты бейнелер өте көп сақталған. Бұл дала мәдениетінде сақталып қалған көне жәдігерлер арасында адамзаттың бағзыдан бергі аспанда қалықтап ұшу арманынан туындаған қанатын жайған құс пішіндес адамдардың бейне суреті ерекше назар аударады [1, Б. 62]. Тарихи дәуірлердегі құсбегілікке байланысты нақты тарихи деректерді Б. Хинаят, Қ.М. Исабеков өз еңбектерінде бір жүйеге келтіріп атап көрсеткен. Бұл еңбекте Қазақ жерінде жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижелері ертедегі қазақтар тұлпарды ғана емес, сонымен бірге құсты да кие тұтып, мәйтпен бірге жерлейтін болғаны туралы айтылады. Қазақстанның Атырау облысы Аралтөбе қорымындағы қорғанда еркек пен әйел мүрдесімен бүркіт пен протомалары бірге жерленген. Шығыс Қазақстан облысы Шілікті жазығындағы темір дәуіріне жататын қорғандардан 36 дана бүркіт кескініндегі құйма алтын қапсырмалары, Өскемен қаласынан 40 шақырымда Құрық қорғанының /б.д.д 4-2 ғғ/ бірінен мәйтпен бірге жерленген 4 бүркіт қаңқасы табылған. Зеттеушілер Күлтегін, Білге қаған ескерткіш кешені маңындағы тас қорғанында, Күлтегіннің бас тас мүсінінде, Алтын тамған тархан бітіктасы қатарлы көне түркі дәуіріне жататын жүздеген ескерткіштер, тас мүсіндерде бүркіт, көгершін, самұрық тәрізді құс бейнелері салынғанын тауып зерттеген. Ел билеген көсемдеріне арнап тұрғызылған бұл ескерткіштерге құстың бейнесін салудың басты себебі тәңірлік ұғым түсінікке етене байланысты болған. Байырғы түріктердегі таным-түсінік бойынша төрелік билік мәңгілік көк аспаннан жаратылады. Ал тәңір жарылқаушының киесі де, иесі де құс деп таныған деген ұтымды пікірлер айтылады. Орта ғасырда құсбегілік өнері көшпенділер арасында тоқтаусыз дамып, саятшылық көшпенділер үшін тіршіліктің өзекті бір саласы болғаны сонымен бірге хан, патшалардың сән-салтанатына айналғаны туралы тарихи деректерде жазылған. Гильом де Рубруктың 1253–1255 жылдардағы саяхат күнделіктерінде және құсбегілік өнерінің қызықты сәттерінің куәсі болған жиһанкез Марко Поло жазбаларында Құбылай хан, Күйік ханның ордасында қыран құстардың көптігі және олардың барлығы құсбегілікке қолданылатындығы жайлы айтылады [2, Б. 11–13]. Табиғатпен үйлесе өмір сүріп, құспен аң аулау адамзаттың ең алғашқы күнкөріс қарекетінің бірі болғанымен, уақыт өте келе кәсіпке ұласып, орта ғасырдың соңына дейін көшпенділер арасында тоқтаусыз дамығанын жоғарыдағы деректер дәлелдейді. Тарихи даму барысында өркениеттің кең қанат жаюы, әсіресе әр түрлі жабдық саймандардың түрі көбейуі құсбегілік өнердің өрісін тарылтып, аңшылықты тежеуге мәжбүрлейді. Қыран бүркітті қолға үйретіп, аң аулау ықылым заманнан далалық көшпенділерге тән ортақ өнер болғанымен ол күні бүгінге дейін тек қазақ, қырғыздардың ортасында ғана сақталған. Он алтыншы ғасырдың соңында қазақ хандығының тұсындағы әйгілі «Жеті Жарғы» атты заңда «Аңға салатын итті, құсты (бүркітті) өлтірген адамнан олардың иесі бір құл немесе бір күң беруді талап ете алады» - делінген.

Он тоғызыншы ғасырда Шығыс Түркістан өлкесіне үстемдік құрған Төрт би төре тұсындағы «Абак керей жарғасы» атты заңда да қазақ халқының ежелгі тұрмыс салт нормаларын арқау еткен. Бұл заңда: «Ұя кімнің жерінде болса бүркіт балапаны соныкі. Аңшы алған аңын қанжығасына байламай тұрғанда қасына жасы үлкен кісі барғанда оған байламаса айып төлейді» деп көрсеткен [3, Б. 124]. Жоғарыда айтылған заңдарда қазақтың аңшылығына ерекше ден қойып, оны бұзғандарды жазаға тарту туралы арнайы бап енгізгені қазақтарда құсбегілік өнердің ерекше дамығанын, қыран құсқа байланысты ұлттық салт дәстүрлер бір жүйеде қалыптасқанын аңғаруымызға болады. Жалпы құсбегілік өнері-қазақ халқының арасыны кең көлемде тарап ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келген ең басты себептері туралы

ғылыми негізде зерттеулер өте аз жасалған. Біз бұл тақырыпта кейбір құсбегілердің өмірбаяны және олардың өнегелі істеріне тоқталып, зер салып саралау арқылы құсбегілік бүгінгі күні қазақтардың төл мұрасы болып сақталуының ең басты себептерін айқындап, өз пікірмізді ұсынуымызды жөн көрдік. Көне заманнан келе жатқан бұл аңшылық дәстүрдің қазақ халқына тікелей қатысты төл ерекшеліктерін жақынырақ таныстыру үшін аңыз әңгімелер мен тарихи деректерді атап айтпасақ зерттеулер толық болмайды.

Шәку баба шежіресі. Алтайда құсбегілігімен аты шыққан Шәку туралы аңыз болып ел ішіне тараған әңгіме Шәку баба шежіресі кітабында толық баяндалған [4, Б. 9–16]. Аты ұмытылмас есімге айналған Абақ керейдің жәнтекей руынан тарайтын Есілбай ұлы Шәку 1785 жылы Шығыс Қазақстанның Қызылсу деген жерінде Сәрікұлы Есілбайдың екінші ұлы болып дүниеге келіп, 1862 жылы Алтайдың Алағатқағы мекенінде дүние салады. Шәку кедейлікті мойындап, бөлібүгілмеген, жоқшылыққа мойып салы суға кетпеген, еті тірі, еңсесі биік, алғыр ойлы пысық жігіт болып ер жетеді. Ол бәйбішесі Жәдік рулы Тұрғанаға үйленген соң құс салып саятшылықты кәсіп етуге бел буыпты. Оның әу баста қолға түсіріп, аңға салған құсы атақты Алтайдың ақиығы болып кезігіп, көрген аңын қасқыр болса да, түлкі болса да қалт жібермейтін нағыз жерге түспес сайыпқыран болады. Мал дегенде Өжеке төреге құсының алғашқы тырнақ алдысын бергенде Өжеке төре өтеміне берген бір ақ өгізі болады. Сол өгізімен қыста құс салып, жазда қыс қамын жасап жан бағады. Шәку осы тірлікпен бір неше жыл күнелтіп, алған аңдарының терісін сатып, ұн, шай басқа да қажеттілігіне жұмсап күнелтеді екен. Бір жылы Шәкеңнің қыраны 60 түлкі алып, ол түлкілердің терісін бір саудагер сартқа 60 тұсақ қойға айырбастайды және Дімік деген монгол байының жалғыз ұлына бір қара түлкі сыйға тартқанда 20 саулыққой береді. Бұл құстың осындай қырандығын естіген Ажы төренің баласы Қасымхан төре сол жылы Шәкеңнің қыранын сұратып сәлем айтып кісі жібереді. Күнделікті күнкөрісі болған құсынан айырылу оңай болмағанымен төренің қолқасын орындағанан басқа жол жоқ екенін сезген ол құсты Қасымхан төренің ауылына өзі апарды. Төре Шәкеңнің қыранын алып өз қыранына қосады да, аяғына алтынданған аяқ бау тағып, Шәкудің ескі аяқ бауын өзіне қайтарады, және құсыңның бағасы деп жүні түспеген жабағы көк байтал жетектетеді. Төренің бар білгені де бергені де осы болады. Шәку төренің берген пұлына разы болмаған халде ауылына қайтады. Мұқыртай деген жерге келгенде алдынан көлденеңдей қашқан түлкінікөреді, және әп сәтте аспаннан түлкіге қарай шүйліге сорғалаған қыранға көзі түседі. Қыранның аяғы түлкіге іліне бергенде, анадайдан өздеріне қарай келе жатқан адамнан тайқады ма, әлде аң алғандағы машығы ма түлкіні қос аяғымен шеңбектей бүріп ұша жөнеледі де, анадай жердегі төбешіктің басына барып қонып, олжасын жәркемдей шоқыпжей бастайды. «А, Құдайлап» жаратқанына жалбарынған Шәку құстың әбден тояттауын күтіп тұра береді. Жемсауы толып әбден тоя жеген құс жемтігін айналып жорғалап жүре бастағанда Шәку де құсқа тепектеп тап береді. Тояттаған құс көп ұзамай аузын ашып алқынып, қанатын жайып жата кетеді. Үстіндегі түйе жүн күпісін құсқа жауып жіберіп ұстап алады да, құссалып қырсырын әбден біліп алған қырағы көзімен құс қасына бір қарайды да: «Нағыз ақиық, нағыз қыран!»—деп, жаратушысына «Ақсарбас» айтып құсты алып ауылына келеді. Күз болып мұздың шеті қата бастаған кезде ұстаған құсын қайтарып аңға салуға шығады. Алтайдың Жуантерек деген жерінде Шәкудің құс көтеріп, аң аулайтын сайын кейінде ел «Алыпсоқ сайы»—деп атап кетіпті. Себебі Шәку осы сайдың биік тастарының біріне құсын қондырып, өзі сай жотасына шығып, сайды жаңғырта тас домалатқанда шошына қашқан түлкі, қасқырларды қыраны бірін де тірі жібермей, шетінен бүріп өлтіре береді екенде, алған түлкілерін қанарға салып ала беретін болыпты. Сол себепті құстың атын «қап салған қыран» атапты. Міне осы уақиғадан кейін Шәкудің дәулеті бұрынғысынан да тез өсіп, ырысы тасып, ұрпағы өсіп, ел ішінде қыдыр қонған Шәку бай атанады. Ал Шәкуге соңында біткен 5 мың жылқы жоғарыдағы Қасымхан төренің берген жабағы көк байталдан өссе, 10 мыңқойы 60 тұсақ қой және Діміктен алған 20 қойдан өскен екен. Қазір ұрпақтары 1200-ден астам түтін санына жеткен өскен атаның ұрпақтары 2015 жылы шілдеде Тұлба сұмыны жерінде Ас берді. Осы аста Шәкудің 6-шы ұрпағы Жантемір ұлы Оңғар сөйлеген сөзінде: «Шәкеңнің дән дәулетті болуына ер жігіттің оң иығына жаралған қасиетті қыран бүркіттің үлесі аса мол. Бүркітті қастерлеу, мақтан тұту, әрі пір тұтып табыну Шәку ата ұрпақтарына үкілі аманат болмақ. Шәкуден кейінде ұрпағынан көптеген атақты құсбегілер шыққанын мақтанышпен айта аламыз. Бұл тұрғыда айтар болсақ, Ханжар, Шапеш, Айдаубай, Буланбай, Бектемір, Жантемір, Шегір, Кабетай, Көней, Теңелхан, Харилерді атауға болады»—деп атап айтуы осыдан 200 жыл бұрыннан бастап 6-шы ұрпағына дейін жалғасып келе жатқан құсбегілік өнер жөнінде айтылған өте орынды сөз болған еді.

Топайдың тұғыры. Алтай сұмын өлкесінде 1940–1950 жылдары әрі зергер, әрі құсбегілік өнерімен аты шыққан бабаларымыздың бірі Шөкібай ұлы Топай болған екен. Ол кісі өз тұсында ұлы әкесі атақты құсбегі Кемсізбайдан мұра болып жалғасқан тұғырды өте қастерлеп ұстап кейінгі ұрпаққа аманат етіп тапсырып қалдырыпты. Бір ғасырдан астам тарихы бар бұл тұғыр кәзір осы әулеттің ұрпатарының бірі құсбегі Түгелбайдың үйінде сақталған. Тұғыр қайының түбірінен үш сирақ шығарылып орнықты болдырып, құстың қанат, құйрығы жерге тиместей етіліп ықшамдалып жонылыпты. Бұл тұғырдың ең ерекшелігі оның әсемдігінде емес ұзақ жылдар бойы атадан аманат болдырып қалдырған мұраны ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып сақтап келгендігінде болып отыр. Біз атақты құсбегі Шөкібай ұлы Топайдың өнегелістері, өсиет сөздері мен құсбегілік өмір деректерін Алтайлық әйгілі құсбегі Құмархан, кейін Далайхандардан жиыстырып ұсынып отырмыз. Сол кезде

Дэлүүн, Алтай сұмының топ топ бүркітшілері қыста салбурынға шығып Далакөл, Құлжа, Қызылқияның елсіз иен асқар таулары мен құба жондарын жондап құс салады екен. Екі жақтан келіп тоғысқан сал серілер ежеден бір бірмен етене таныс өте береке бірлікшіл сыйластықта болған көрінеді. Кәрі-жасы аралас, бүркіт десе ішкен асын жерге қоятын өңшең бір ығай мен сығай құсмарлар кезіккенде эзіл әңгімелері жарасып, жаңа көріскендей, мээ-мәйрам болып қауышып жүреді. Осылайша бір кезіккенде көңілдес тамырының құсына Топыкеңнің аңсары ауып, мен тіршілікте сізден бір қалағаным осы болсын, мұны маған бер, - деп қалап алмақшы болады. Топыкеңнің көңілін ойлаған ол кейін қабарласыңыз дейді. Келер жылы күзде Топыкең Сарытірнек атты алғыр құсынан айырылып калып, Дэлүүндегі сол көңілдес тамырының қыранын сұрап сәлем айтып жас бүркітші Бұжайды жібереді. Бұжай жолға шығарда Топыкең сен бүркітті әкелген жолда оның томағасын алушы болма және шыжымын беліңе байла жолда шешпе дейді. Бұжай ара қонып Топаидың танысына барып сәлемін айтады. Құсбегі: «Құсымның құндылығын ойласам қиғым келмейді, оның сенен жетектетіп жіберген 1 түйесіне беретін құс емес еді, дегенмен Топыкең құс қадірін білетін адам ғой, егер бермесем жақсы ағаның көңілін қалдырармын» – деп құсын береді. «Қыран құс, мұның томағасын алмай өзіне жеткіз» – дейді. Құсты алып қайтқан Бұжай Құлжаның жотасына келіп аттан түскенде қабақта жатқан түлкіні көреді Құсбегі жігіт күннің жылымық кезінде құс аса көтеріліп ұша алмайтынын білетіндіктен құстың томағасын алып көрейін деп ойлап бүркіттің томағасын тартады. Осы кезде қашқан түлкіге бүркітті қалай қоя бергенін өзінде байқамай қалады. Бүркіт түлкіні әудем жерге жеткізбей ұстайды. Нағыз қыран екен деп түлкіні қанжығалаған Бұжай түнделетіп Топкеннің үйіне келеді. Ол жолда бүркітті түлкіге қосып түлкі алдырғанын айтады. Сонда Топыкең: «Бүркіттің томағасын алма дегенім қайда, аманатқа жасаған қиянат деген осы емес пе» – деп ашуланған бойда сөз аяғын тоспай үйден шығып кетеді. Бұжайға құстың томағасын алма, шыжымын беліңе байла жолда шешпе деп қадағалап тапсырған себебі жол ортада түлкі қуып кетіп қалма қыран құс болғандықтан екі жағы да бір біріне сеніммен жеткізу үшін айтылған аманат сөз екен. Сонымен жоғалған Сарытірнектің тұғырына Дэлүүннен келген қыран қонақтап, Топыкең бұл құсты көп жыл салған көрінеді. Топыкең жастарға құсбегілік өнерін үйрету жолында үлкен үлес қосқан тәлімгер құсбегілердің бірі болған деседі. Сан алуан қырандардың сыны мен сырын, мінезі мен күйін, шабыты мен бабын жетік білетін Алтай сұмын өлкесіндегі Толай, Мәкен, Мұқамади, Мәлік, Салық, Мүшелбай, Зейнолда, Құмархан қатарлы құсбегілер бас қосқанда сол кезде өз ортасы пір тұтатын «Жазайыл Шора» жөнінде әңгіме өрбітіп, әсіресе жаңадан құс салып шыққан жас жігіттерге бүркітті аялап баптап, қастерлей білу жөнінде ақыл кеңес беріп отырған. Сол аңыз болып бізге жеткен әңгімелердің бірінде ерте заманда Жазайыл Шора деген құсбегі болыпты. Ол ең алғаш бүркітті қолға үйретіп, құсбегілік төл өнерімізді ел ішіне таратыпты. –Бүркіт көкте жүрсем қанатым талады, жерге түссем Жазайыл Шора алады, –деп қапаланады екен. Себебі Шора көзіне көрінген бүркітті ұстап, сынап жақсысын алып, жаманын қоя беріп отырған, – деседі. Сондықтан көктегі құс: «Мен адам баласының қолына түспесем, ал егер түсетін болсам 9 айғыр үйірлі жылқысы бар, 9 ұл өсірген кісінің қолына түссем»-деп тілейді екен деген тәмсіл сөз бар. Бүркітті ең алғаш ұстағанда Жазайыл Шораның аруағы қолдай көр деп томаға кигізіп, аяқ бау тағатын болған. Бүркітті салу үшін алпыс аттық азабы бар қырық аттық қызығы бар деп айтады. Азабына шыдыған адам ғана құс салады-дейді екен бұрынғылар. Бұл өте қасиетті, киелі көк тағысын қорғап, баптап бағуға аса назар аударуды ескерткен аталы сөз екенін жастарға түсіндіре білген. Үлкендердің осылайша құсбегілікке қатысты таным-ырым, тыйым, тәмсіл сөз ата салт-дәстүрлер жөнінде айтқан бұл өсиет сөздері төл өнеріміздің сақталуына маңызы өте зор болған. Олар көк тағысы мен жер тағысын сайысқа салудың білім-тәжірибелерін жастарға үнемі үйретумен қатар оның ащы-тұшысына төзе білген жастарды өз қатарларына қосып, құстың әбзел жабдықтарын кейінгі ұрпаққа мұра болдырып қалдырып отырған. Мұның бірден бір куәсі атадан балаға мұра болып күні бүгінге дейін жалғасқан Толай бабамыздың тұғыры десек болады. Баян-Өлгей аймағының әр өлкелерінде осындай көпке аты қанық тәлімгер құсбегілер өте көп болғаны жұртқа мәлім. Олардың бәрін теріп атап түстеп жазу мүмкін де емес.

Қазақтың құсбегілік өнерінің ерекшеліктері: Ежелден аң-құсқа бай Алтай өлкесі қыран бүркіттерді ұстап, баптап қайырып саят ісін жабдықтайтын қазыналы өңір болған. Бұл өлкеде мекендейтін қазақтар аң аулау тәсілдерін жетілдіріп, құсбегілікті дамытып қана қоймай күні бүгінге дейін оны ардақтап келгенін жоғарыда айтылған тарихи деректер дәлелдеп отыр. Сонымен бірге біздің құсбегілік өнерімізде өзіндік төл ерекшеліктері, дара түрлері болған. Олай дейтініміз бапкерлер бүркіттен басқа сұңқар, қаршыға, лашын, қырғи тектесұсақ қырандарды баптап, қаз үйрек, ұлар, қоян секілді аң құстарды алдырғаны тарихи деректерде көптеп айтылғанымен, дәл Алтай өңірін мекендеген халықтар арасында бұл туралы айрықша айтылатын деректер байқалмайды. Бұларға қарағанда алғыр құстың аса тектісі бүркітті ерекше қастерлеп, оны төрт асылдың біріне санағаны тегін емес. Еккен егін, қозы қошқар, күшік ит, балапан бүркіт бұл төртеуі жасы жылға толмай ақ керекке жарап адам қажетін өтейтін асылдар деген салиқалы сөз күні бүгінге дейін қазақ халқының арасында сақталып келеді. Көктің тынысын тыңдап, жердің тамырын басқан, тұрмыс-тіршілігін Табиғат-Анамен тығыз байланыстыра білген данағой халқымыз бұлардың адамға пайдалылығын, өнімділігін қазіргі ғылыми зерттеусіз-ақ күнделікті өмір тәжірибесіне сүйеніп болжағанын аңғаруға болады. Қазақ аңшылығының басқа жұрттан басты өзгешілігі қолға түскен бүркітті жүйрік аттай сынап, таңдалған қыранның қанат құйрығын түзеп, сылап-сипап, аялап қорғап, уақытында жем беріп, баладай күтіп, баулап-баптап өз қажетіне жарата

білгендігінде. Сондықтан да халқымыз қыран бүркітті ерекше қастерлеп, от басының тұрмысына ең қажетті қасиетті жеті қазынасының біріне санаған [5, б. 62]. Ата - бабаларымыз осылайша шаңырақ кәсібіне айналған құсбегіліктің үзіліп қалмауына ерекше мән беріп, әр кез бүркіттің қыры мен сырын саралап, келешек ұрпаққа ұқтырып, оның құрал-жабдықтарын баласына немесе туыс-туғанының біріне «мұралыққа» беріп жалғастырып отырған. Сонымен қатар ұлан-байтақ кең далада мал бағып, табиғат құшағында құс салатын тәлімгер құсбегілер көп болғаны құсбегіліктің табиғи түрде өмір сүруіне орайлы мүмкіндік туғызған. Осылай қазақтың бүркітшілік өнері үзілмей келеді. Қарсы алдынан қашқан қасқыр түлкіні құтқармайтын, кйік, жирен, ілбіс, сілеусіндерді де алған алғыр құстар кедейдің күн көрісі, сал-серілердің сән - салтанаты болумен қатар, рулы елдің абройын асырған мақтанышы болған. Қазақ халқы қыран құсты айрықша дәріптегендігінің белгісі - көне түркілер дәуіріндегі тәңір жарылқаушының киесі де, иесі де құс деп таныған осы қасиетті ұлы ұғымды күні бүгінге дейін халық арасында сақталуында. Халқымыздың ортасында осы ұлы ұғымның төңірегінде қыран бүркітке қатысты толып жатқан ырым-тиымдар бекем орын алып, қазақи салт дәстүрлер болып бір жола қалыптасқан. Ауылға бүркіт ұстап әкелгенде «Бүркіт қонды, бас аман, мал өседі, жақсылық болады» деп ырымдап, ауыл адамдары қуанып, апалар мен әжелер ақ дәмнен шашу шашып, құсын қыран, ақ жолтай болсын деген тілектер айтылып, бүркіттің иығына үкі тағатын дәстүр бар. Бүркітші алған түлкісін ең алдымен қағушыға байлайтын салт бар. Бүркітші түлкінің алдыңғы аяғының пұшпағын ғана алуға құқылы. Қазақтың дәстүр - салтында ауылға бүркітшілер келіп қонса «ырыс, береке» келді деп үлкен құрмет көрсетсе, түсінде бүркітті көруді «басқа бақыт, байлық оралды» деп жақсылыққа жорыған. Бүркіттің тұла бойы тұнып тұрған қасиет, бүркіт бір сілкінесе, бір пәле кетеді дейтін тәмсіл сөз де бар. Қазақ құсбегілерінің тағы бір ерекшелігі құсбегі, бүркітші, қағушы, салбуырын, сонар, тілеу, түлек, шырға, айну секілді көптеген атау сөздері тек өздерінің тілінде ғана өміршеңдікпен жалғасқандығында болып отыр. Сонымен қатар тарих ғылымдарының докторы К. Бикұмар: «Тілімізде тек бүркіттің ғана 200-ден аса атауы бар: шегір паян, іш жарғыш, бұқатана, жаудыркөз, шомбал, жанбауыр шөгел, жарық жемсау т.с.с», – деп көрсеткен [6, б. 475]. Бүркіт мекен ететін тауларды Бүркіт тау, Бүркіт шың, Қиын ұя десе, қыран бүркіттей өжет, алғыр болсын деп ырымдап, Құсбек, Бүркітхан, Тастүлек т.б деп бүркітке қатысты ат қойған адамдар және ән, би қазақта көптеп кездеседі.

Қазақ аңшылығының басқа жұрттан басты өзгешілігі қолға түскен бүркітті жүйрік аттай сынап, таңдалған қырандарды баулап-баптап өз қажетіне жарата білгендігінде. Қазақ халқы қыран құсты айрықша дәріптегендігінің белгісі көне түркілер дәуіріндегі тәңір жарылқаушының киесі де, иесі де құс деп таныған осы қасиетті ұлы ұғымды күні бүгінге дейін халық арасында сақталуында. Халқымыздың ортасында осы ұлы ұғымның төңірегінде қыран бүркітке қатысты толып жатқан ырым-тиымдар бекем орын алып, қазақи салт дәстүрлер болып бір жола қалыптасқан. Әсіресе ұлан-байтақ кең далада мал бағып, табиғат құшағында құс салатын тәлімгер құсбегілер көп болғаны құсбегіліктің табиғи түрде өмір сүруіне орайлы мүмкіндік туғызғанын атап айтуымыз керек. Біздің осы құндылықтарымызды әлем жұртшылығы мойындап, 2010 жылы құсбегілік төл өнерімізді ЮНЕСКО-ға тіркеп, қазақтардың төл мұрасы деп түсінгендігі ұлт үшін мақтаныш. Құсбегілік өнеріміз осылайша ары қарай жалғаса беретіні ақиқат.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қонысбайұлы Е. Монгол Алтайн хадны зургий судалгааны зарим асуудал. – Улаан-Баатар: Өнгөт хэвлэл ХХК, 2007. – 62 б.
2. Хинаятұлы Б, Исабеков Қ.М. Саятшылық. – Алматы: Алматыкітап ЖШС, 2007. – Б.11–13.
3. Құрманбайұлы Ү., Рахметұлы Ш. Монголиядағы қазақ халқы. – Улаан-Баатар: Адмон ХХК, 2007. – 124 б.
4. Мұқайұлы Ө. Шәку баба шежіресі. – Улаан-Баатар: Китаб ХХК, 2015. – Б. 9–16.
5. Төркекелдіұлы Т. Нақыл сөздер. – Шымкент: Алтын алқа, 2010. – 62 б.
6. Кәмалашұлы Б. Қазақ қалқының сал-дәстүрлері. – Улаан-Баатар: Китаб ХХК, 2013. – 96 – 475 б.

REFERENCES

1. Konysbaiyly Ye. Mongol Altayn khadny zurgiy sudalgaany zarim asuudal. – Ulaan-Baatar: Öngöt khevlel KHKHK, 2007. – 62 b.
2. Khinayatuly B, Isabekov K.M. Sayatshylyk. – Almaty: Almatykitap ZHSHS, 2007. – B.11–13.
3. Kurmanbayuly Y., Rakhmetuly SH. Mongoliyadağy kazaku khalky. – Ulaan-Baatar: Admon KHKHK, 2007. – 124 b.
4. Mұkayuly U. Shaku baba shezhiresi. – Ulaan-Baatar: Kitab KHKHK, 2015. – b. 9–16.
5. Torekeldiuly T. Nakyl sozder. – Shymkent: Altyn alka, 2010. – 62 b.
6. Kamalashyly B. Kazak kalkynyn sal-dastyrleri. – Ulaan-Baatar: Kitab KHKHK, 2013. – 96 – 475 b.

АННОТАЦИЯ

Е. Қонысбайұлы, Ph.D

Институты философии (Баян-Ульгей, Монголия)

Особенности искусства птицеводства казахского народа

В статье всесторонне рассмотрена история искусства птицеводства казахского народа. Опираясь на исторические факты приведены мнения понятий и познаний, так же убеждения и поверия о птицеводстве тюркских народов.

Ключевые слов: *птицевод, птицеводство, беркут.*

RESUME

E. Қонысбайұлы, Ph.D

Institute of Philosophy (Bayan-Ölgii, Mongolia)

The art of poultry farming of the Kazakh people

In the article, the history of the art of poultry farming of the Kazakh people is comprehensively examined. Based on historical facts, opinions of concepts and knowledge are given, as well as beliefs about poultry farming of the Turkic peoples.

Keywords: *poultry farmer, poultry farming, golden eagle.*